

zaterdag 14 januari 2006

Planten in de verf

Eeuwenlang leverde de natuur alle grondstoffen om dromen in kleuren om te zetten. Met stenen, dieren en planten maakte de mens de uiteenlopendste tinten. Met planten als wede, meekrap en wouw kon je de regenboog vangen. _

Het donkerrode sap van braambessen dat diepblauw opdroogt rond je mond, bruine handen bij het rapen van okkernoten, het groen van gras op je spijkerbroek: als je goed kijkt, weet je dat planten schatkamers van kleuren zijn. Naast gesteenten en dieren (denk aan de cochenilleluis of de purperslak) leverden planten duizenden jaren de grondstoffen waarmee mensen een oneindige rijkdom aan kleuren konden maken.

Tot de negentiende eeuw werd textiel uitsluitend met natuurlijke verfstoffen gekleurd. Later namen synthetische kleuren het van de ambachtelijk bereide verven over. De synthetische verfstoffen bleken veel stabielier - een plantenbad kon in onervaren handen flink tegenvallen - en ze hechten zich bovendien beter aan de vezels.

Maar stilaan herleeft het ambacht van plantaardig verven. De kleurschakeringen zijn niet te evenaren, wat ze geliefd maakt voor creatieve toepassingen. De enthousiaste verdedigers van de techniek zien ook een toekomst weggelegd voor verplanten als alternatieve landbouwgewassen en voor fair trade-projecten met plantaardige verfstoffen.

Wetenschappers gaan ervan uit dat de technieken waarmee je de kleur van natuurlijke weefsels kunt veranderen zo'n vier- tot zesduizend jaar geleden zijn ontstaan. Heel wat planten, dieren en gesteenten kunnen kleur geven, maar niet elke verfstof kan zo diep in de vezels doordringen, dat ze licht en water weerstaat.

Soms geeft een plant zijn kleur meteen prijs, soms is de kleur het resultaat van pure alchimie. Het gebruik van elke plant vereist een aparte receptuur. Verversgilden hielden die recepten eeuwenlang geheim. De ververij was immers een erg belangrijk ambacht, met veel geld en macht: wie de grondstoffen en de technieken beheerste, kon de mooiste stoffen afleveren.

In onze contreien waren meekrap, wouw en indigo de meest gebruikte verplanten. Het zijn niet meteen opvallende planten, maar eenmaal in de verfkuijven geven hun wortels, stengels en bladeren hun geheim prijs: het schitterendste rood, geel of blauw, drie kleuren waarmee je alle andere kunt maken. Bij opgravingen aan de Brugse Verversdijk afgelopen jaar vond men in de resten van een middeleeuws verfatelier nog overblijfselen van meekrap, wouw en wede.

Naast de drie klassiekers zijn er uiteraard nog veel meer planten die goede diensten bewijzen als verfstof. Een plant die *tinctoria* als soortnaam draagt, verradt al dat het om een verfplant gaat: verfkamille (*Anthemis tinctoria*), verbrem (*Genista tinctoria*) of saffloer (*Carthamus tinctorius*) bijvoorbeeld. De mogelijkheden zijn vrijwel onbegrensd. Terwijl de ververs gebruikmaakten van kostbare stoffen, behield de gewone man zich met planten die hij makkelijk kon vinden: berkenbladeren, boerenwormkruid, vlier of walnoot.

Na de komst van de chemische kleurstoffen verzeilde het kleuren met plantaardige verfstoffen in de ambachtelijke sfeer. Nu breien, vilten en andere textieltechnieken weer hip zijn, neemt de belangstelling voor natuurlijke verfstoffen opnieuw toe. Europa onderzoekt de mogelijkheden van wede als alternatief landbouwgewas; netwerken van ateliers wisselen via het internet oude en nieuwe recepten uit; ethnobotanici inventariseren de kennis in het zuiden.

Monique Vierendeel van het wolatelier Herba Lana is een van de textielartiesten die de mogelijkheden van de oude technieken onderzoeken. In haar atelier kun je naast je eerste steken leren breien ook leren hoe je wol verft met planten, of je kunt er kant-en-klare plantaardig geverfde wol kopen. „Het kleurenspectrum dat planten uit onze onmiddellijke omgeving, zoals berk en guldenroede, leveren, is beperkt”, zegt Monique Vierendeel, „van geel over oranje naar beige en bruin. Met meekrap kun je rood en dieporanje kleuren. Voor blauw grijp ik naar indigo en ook ingrediënten als cochenille of exotisch roodhout verruimen de kleurenkeuze.” Hoewel heel wat bermen goede diensten bewijzen als verfstof, vindt Vierendeel het geen goed idee om ze uit de berm te halen. „Voor het verven van één kilogram wol heb je vier kilo plantenmateriaal nodig. Dat is een enorme berg. Tenzij de planten zoals fluitenkruid of brandnetels massaal in de streek aanwezig zijn, koop ik ze aan bij gespecialiseerde firma's.”

©rr

Na een dag verfatelier weet je het wel: wol verven is een zeer arbeidsintensieve bezigheid. Voor je de wol kunt verven, moet je hem wassen, spoelen, ontvetten en beitsen (de vezels door middel van een chemische behandeling ontvankelijk maken voor de verfstoffen). In veel recepten gaat het beitsen gepaard met het gebruik van gevaarlijke en vervuilende chemische stoffen. Uit ecologische overwegingen houdt Vierendeel het op aluin en wijnsteenzuur. „Die stoffen lossen relatief makkelijk op in het milieu.”

Intussen moet het verfbad worden klaargemaakt: de kruiden snijden en weken, opkoken, de temperatuur bewaken... Het proces vraagt enorm veel energie en sloten water. Vierendeel: „Ik kleur te weinig om systemen als warmterecuperatie en waterzuivering toe te passen, maar op een iets grotere schaal zou je dat vanuit milieuoogpunt moeten doen.” Waarom ze dan kiest voor de natuurlijke kleurstoffen? „Die vraag stelde ik vroeger ook aan heel wat mensen. Het mooiste antwoord kwam van Maria Springael van de afdeling Textielrestauratie aan de Academie voor Beeldende Kunsten van Anderlecht: ' Bij plantaardige kleuren zie je hoe het mysterie zich langzaam voltrekt, hoe een plant tot kleur transformeert.' Dat is de reden waarom je er zo gepassioneerd door kunt raken.' ”

Info over de plantaardig geverfde wol en (verf)ateliers van Herba Lana: <http://users.pandora.be/wolatelier> , tel.: 0477-33.78.40.

Materiaal voor plantaardig verven vind je onder meer bij het Franse ateliernetwerk Couleurs Garance, <http://couleurgarance.com> .

Het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel in Gent heeft een verzorgde verfplantentuin (www.miat.gent.be , tel.: 09-269.42.00). Voor een bezoek wacht je het best tot de lente.

In het Archeoparc in Rochefort kunnen kinderen en klasgroepen werken rond verfplanten (www.malagne.be , tel.: 084-22.21.03).

De klassiekers

1. Meekrap-rood

De wortelstok van meekrap (*Rubia tinctorum*) levert een helrode kleurstof op, die al ontzettend lang gebruikt wordt om textiel mee te verven. Archeologen vonden Indiaas katoen van ongeveer 1.760 voor Christus dat met meekrap is geverfd. Meekrap stamt uit het oostelijke Middellandse-Zeegebied en het Midden-Oosten. De oudste vermelding van de teelt van meekrap in Vlaanderen dateert van 1.173 na Christus. In Vlaanderen lag het zwaartepunt van de productie in de kuststreek, in Nederland in Zeeland. Meekrap is een witbloeiende plant met vlezig vruchten en een erg ruwe, met weerhaakjes bezette stengel. De wortel werd na drie jaar geogost, gemalen en gedroogd. Zelfs na een eeuwenlang verblijf onder de grond is meekrap te herkennen aan de donkerrode kleur die de wortels afgeven. Bij de opgravingen aan de Verversdijk in Brugge werden vele stukjes meekrapwortel gevonden.

2. Wouw-geel

Wouw is een tweejarig kruid dat tot anderhalve meter hoog kan worden. De geelgroene bloemen bloeien van juni tot september in lange, aarvormige trossen. De plant is inheems in Zuid- en Oost-Europa, West-Azië en Noord-Afrika. Bij opgravingen rond paalwoningen van 4.000 jaar oud vond men al wouwzaad, maar het is niet zeker of de plant toen al wegens zijn kleurstof dan wel wegens zijn geneeskrachtige werking werd gebruikt. De wouw werd naar onze streken gebracht door de Romeinen, die goed wisten hoe ze de kleurstof luteoline uit de plant konden gebruiken. In de late Middeleeuwen werd in het zuiden van Oost-Vlaanderen wouw geteeld. Hier en daar is de zuiderse *Reseda luteola* verwilderd.

3. Wede-blauw

Ook wede (*Isatis tinctoria*) is een tweejarige plant. Hij vormt het eerste jaar een bladrozet van lange, grijsgroene ovaal blaadjes, waaruit zich later lange bloemstelen met kleine, naar honing geurende, gele bloemschermen oprichten. Op een zonnige, goed doorlatende plek is wede makkelijk uit zaad te kweken. Wede is inheems in Midden- en Zuid-Europa en in Azië, maar ook daarbuiten is de plant ruim verspreid, omdat hij al sinds de Oudheid geteeld werd om zijn vermogen om blauwe kleurstof te produceren. Het proces om het in de plant onzichtbare indigo, het zogenoemde indigowit, door middel van fermentatie en oxidatie om te zetten in een blauwe kleurstof, is pure alchimie: Herodotus beschreef dat proces al. Zodra de bladeren volgroeid zijn, kan de teler een eerste keer oogsten, maar de vrijgevige wede laat tot vier oogsten per jaar toe. De wede, of pastel, was in onze streken de belangrijkste leverancier van blauw, tot het uitgerangeerd werd door geïmporteerde indigo uit India.

Napoleon zorgde nog even voor een heropleving van de traditie, toen hij het pastelblauw gebruikte om zijn uniformen te kleuren, maar synthetisch bereide indigo gaf de pastelteelt, die de streek rond Toulouse schatrijk maakte, de doodsteek.

